

Tre historiska perspektiv på Bibeln

Rune Imbergs avskedsföreläsning hölls i anslutning till FFG:s bibelkonferens efter att ha blivit uppskjuten p.g.a. pandemin. Den första delen publiceras här och den andra kommer i nästa nummer av Hälsning.

Många andra tecken, som inte är nerskrivna i denna bok, gjorde Jesus i sina lärjungars åsyn. Men dessa har blivit nerskrivna, för att ni skall tro att Jesus är Messias, Guds Son, och för att ni genom tron skall ha liv i hans namn. (Joh 20:30–31, SFB 1998)

Guds primära syfte med Bibeln, som detta bibelställe och många andra lyfter fram, är att vår bibelläsning ska skapa tro. Men när vi läser Bibeln, behöver vi minnas att den vänder sig till *alla* människor i *alla* tider och till personer i *alla* tänkbara kulturer (Matt 28:19 f). Därför är det viktigt att vara medveten om att den inte alltid är lättförståelig – den riktar sig inte bara till oss som lever idag, i Sverige. Den innehåller perspektiv som vi ofta inte är beredda på och vilka är annorlunda än de som återfinns i texter som produceras i dag.

I denna första artikel vill jag lyfta fram tre *historiska perspektiv på Bibeln* som det är viktigt att tänka på när vi, dagens människor, läser den. I nästa artikel vänder vi på perspektiven och studerar sju *bibliska perspektiv på historien*.

1. De annorlunda perspektiven i Bibeln

Till att börja med måste vi tänka på att Bibeln anlägger perspektiv som är annorlunda än våra, *Jes 55:8 f*. Det som är viktigt för Gud är inte självklart viktigt för oss – och vice versa! Detta påminns vi ofta om i vår bibelläsning. Profeten Samuel blev tillrättvisad av Gud, när han skickades till Betlehem för att smörja den nye kungen, för sitt sätt att se på Isais söner: *En människa ser det som är för ögonen, men Herren ser till hjärtat*. (1 Sam 16:6–7)

Detta annorlunda-perspektiv märks på ett alldeles särskilt sätt i uppstarten till 2 Mosebok. Skildringen i *2 Mos 1:15–21* har en överraskande karaktär. Barnmorskorna Sifra och Pua nämns vid namn – men inte farao. Guds värderingar är annorlunda än våra. Han upphöjer det låga och förnedrar det höga, ett perspektiv som betonas både i Hanna-skildringen i *1 Sam 2:7–8* och i Maria-skildringen i *Luk 1:52–53*.

Det faktum att Bibeln är återhållsam med detaljer vad gäller Israels uttåg ur Egypten är en utmaning för oss när vi, sentida läsare, söker historiska detaljer kring händelserna. Det är inte självklart vilken farao det handlar om, och vi ska

inte förvänta oss att egyptierna i sin historieskrivning själva lyfte fram denna katastrof! Dessutom har de flesta västerländska historiker och arkeologer varit ointresserade av att bekräfta Bibelns skildringar.¹ Bibeln ger oss trots allt ett par handfasta uppgifter att utgå från vad gäller dateringen. Det poängteras att den farao som velat döda Mose hade dött före uttåget (2 Mos 4:19), vilket innebär att vi ska leta efter en farao som suttit länge, mer än 40 år. Efter detta bör vi leta efter en farao som inte var äldste sonen, eftersom äldste sonen hade dött under den tionde plågan (12:29–30).²

2. Djärva, sanningsenliga perspektiv – inte skönmålningar

Bibelns perspektiv är inte bara annorlunda än de som dominerar idag De är också *djärva och sanningsenliga* med en ofta chockerande uppriktighet. En av världslitteraturens märkligaste skildringar är den om David och Batseba. Normalt sett är kungar ovilliga att lyfta fram sina felsteg och misstag, eller de krig som de förlorat. Men Bibeln är anmärkningsvärt tydlig med felsteg som även troshjältar och helgon begått, t.ex. Abraham, David och Petrus. Deras synder döljs inte utan redovisas öppet, likaså proklamerar *förlåtelsen*, men däremot kan *effekterna* kvarstå. Ett synnerligen tydligt exempel på detta är historien om David och Batseba.

Bara för att konkretisera Bibelns exceptionella frispråkighet – hur öppen är en nation som Sverige vad gäller liknande? Det är välkänt att åtskilliga kungar haft en rad oäkta barn. Med tiden brukar sådana uppgifter läcka fram, men för att utmana er – vem var den svenske biskop som var sonson till en av våra kungar? Någon av er åhörare / läsare har kanske rentav mött honom i verkliga livet? I så fall är ni ganska gamla, för biskopen dog när jag var mycket ung ... – Vem det var, återkommer vi till!

Bibelns oerhörda rättframhet, både i tidiga skildringar och senare i historien märks tydligt i Batseba-skildringen, *2 Sam 11* (ssk v. 27) resp. *12* (ssk 7, 9 f) och *Psalt 51*, senare i *Matt 1:6*.

Synden förtigs inte, men det finns nåd för den som bekänner sin synd. Nåd och förlåtelse ges av Gud: Trots sina brister kallas *Abraham* för trons fader / *David* fick genom två av sina söner med Batseba (Salomo resp. Natan) bli anfader

till Jesus, vår Frälsare (Matt 1:6, Luk 3:31) / *Petrus* återinsattes som apostlaskarans ledare. Vi möter både synd och nåd eller, för att anspela på FFG:s valspråk, *sanning – och nåd!*

Vem *biskopen med kunglig börd* var? Det handlar om Nils Bolander, biskop i Lund 1958–59, son till domkyrkoorganist Carl Johan Bolander, som var utomäktenskaplig son till Karl XV.³

3. En raffinerad och överraskande kompositionsteknik. Eller: Evangelisten Lukas som volleybollspelare

Ända sedan tonåren har jag varit fascinerad av Lukas som historieskrivare. Jag har alltid varit imponerad av Apostlagärningarna men haft svårare att historiskt hantera Lukasevangeliet. Naturligtvis har jag fascinerats av en rad element i hans evangelium, inte minst personskildringar och liknelser, men jag har aldrig riktigt kunnat begripa hans sätt att strukturera sitt historiska material. Då har karaktären i de tre andra evangelierna varit lättare att "avkoda".

Under årens lopp har jag som kyrkohistoriker ofta utnyttjat det som kallas *editionskritik*. För min del har det inneburit att jag i olika sammanhang har jämfört olika textversioner för att datera olika upplagor (editioner) och se hur dessa hjälper oss att tolka utvecklingen. I mitt fall har det främst handlat om min doktorsavhandling, som baserades på *Tracts for the Times* (en engelsk kyrklig publikation, 1833–41), resp. texter av Bo Giertz, C. O. Rosenius och Lina Sandell.

Lagom till att jag skulle sluta på FFG, började polletten att ramla ned. Utifrån några historiska händelser som Lukas har hanterat på ett överraskande sätt, och mina erfarenheter av editionskritik, började jag urskilja ett anmärkningsvärt mönster i Lukasev. För att förklara vad det handlar om, ska vi ta hjälp från tre håll – två sportbilder och en deckarhistoria.

- Lagtempolopp i cykel
- Sherlock Holmes-novellen *Silver Blaze*, d.v.s. *Mysteriet med hunden som aldrig skällde*
- Spelfördelning i volleyboll

Vi återkommer till dessa bilder! Men först några kommentarer om de fyra evangelierna.

1. Först något om evangelierna

Varför är evangelierna så olika? Det är en fråga som många ställer, och vissa blir stressade av att konstatera olikheterna. För min del tycker jag tvärtom: Evangelisterna använde olika *teknik* och olika sätt att *strukturera materialet* för att ge perspektiv på Jesu liv och gärning (se ovan om Joh 20). Vad gäller kronologin brukar jag uppfatta evangelierna som ett slags trestegsraket:

- *Först* kom det muntliga evangeliet, *Markus*, resp. det systematiska evangeliet, *Matteus*
- *Därefter* skrevs det historiskt profilerade evangeliet, *Lukas*
- *Till sist* skrevs det avslutande, teologiskt profilerade evangeliet, *Johannes*

Evangelierna har alltså inte tillkommit samtidigt, och det har lett till att en rad bibelexegeter har jobbat intensivt med deras tillkomsthistoria. För min del ansluter jag mig som kyrkohistoriker till en ganska traditionell tolkning: Först skrevs Markus och Matteus (eller möjligen i motsatt ordning), därefter Lukas, sist Johannes, med andra ord: M + M / L / J.

2. Lukas, historikern, arbetar med en medveten metod och en exceptionell precision

Lukas beskriver själv sin metod i Luk 1:1–4. Vi kan dels notera *ögonvittnenas* betydelse (kap. 1–2 antyder att han kan ha haft Jesu mor Maria, eller någon henne närstående person, som primärkälla), dels hans uppgift att han *bygger vidare* på andra, tidigare framställningar (1:1–2).

Han arbetar även med en exceptionell historisk *precision*. När Markus kallar Herodes Antipas för "kung", den titel som hans undersåtar smickrade honom med, använder Lukas i stället den officiella, "landsfurste" (*tetrark*; Mk 6:14, Luk 3:1,19). Lukas båda skrifter överflödar av precisa detaljer; sedan ett drygt sekel har man kunnat bekräfta hans exakthet vad gäller titlar.⁴

Som historiker arbetade Lukas alltså med en oerhörd precision, samtidigt var han synnerligen medveten inte bara om vilka uppgifter han *tog med* utan även om vad han *utelämnade*. Det är här mina tre bilder kommer in.

3. Evangelisternas sätt att växeldra: Lagtempolopp på cykel (exempel 1)

Hur ett *stafettlopp* ser ut vet nog de flesta. Det börjar med löpare eller skidåkare nummer 1, sedan nr 2 och 3, sist nr 4. Men *lagtempolopp på cykel*, med 4 cyklister, har en annan struktur! Alla cyklister cyklar sträckan samtidigt, men de *turas om att dra* (först drar 1-an, sedan 2-an ... o.s.v.). Något liknande verkar gälla evangelisterna. De skrev sina evangelier vid olika tidpunkter, men som läsare känner man ofta att det känns som att de turas om att dra skildringen framåt.

- Ett par exempel är beskrivningen hos de tre första evangelisterna av *händelserna på förklaringsberget*, Matt 17:1 ff par (med parallellställen), resp. *uppväckandet av Jairi dotter*, Mk 5:22 ff par. För läsaren blir perspektiven extra fylliga om man dels *jämför* olika detaljer, dels registrerar vad respektive evangelist *lyfter fram* resp. *tonar ner*.⁵

- Vi ska nu studera *Getsemane-skildringen*. Ingen evangelist ger hela bilden, men ur ett läsarperspektiv känns det som att varje evangelist berikar de andras skildring.⁶ Johannes är ensam om att återge att Jesus använde uttrycket JAG ÄR i Getsemane,⁷ men i övrigt verkar evangelisterna vilja fokusera olika detaljer. Låt oss identifiera några av dem (figur 1).

4. Vad Lukas väljer att inte berätta – och vad han berättar i stället. Hunden som inte skällde ... (exempel 2)

Det finns en känd novell om Sherlock Holmes och tävlingshästen Silverbläsen som jag ofta tänker på när jag reflekterar över Lukastexter, särskilt Lukasevangeliet:

Den framgångsrika tävlingshästen Silverbläsen har försvunnit och tränaren John Straker hittas död på Dartmoorheden. Kommissarie Gregory från Scotland Yard har redan arresterat en misstänkt mördare när Holmes och Watson anländer till tävlingsstallet King's Pyland ägt av överste Ross.

Känt från novellen är följande dialog: Gregory: "Är det något annat ni tycker jag bör undersöka?" Holmes: "Ja, hundens förbluffande beteende om natten." Gregory: "Men hunden gjorde inte ett dyft den natten?" Holmes: "Det var just det som var så förbluffande."⁸

Holmes slutsats var denna: Hunden i novellen borde ha skällt, när någon tog sig in i hästens stall, men tystnaden indikerar att brottslingen alltså var en person som hunden kände väl.

Om vi nu överför detta resonemang till Lukas som historiker: För min del tycker jag det är anmärkningsvärt,

att Lukas så ofta *tiger* med vissa uppgifter som vi kunnat förvänta oss att han skulle tagit med – däremot skickar han ibland med *andra* uppgifter. Varför gör han så?

Som exempel på detta, tar vi *smörjandet* i Betania resp. ett par liknande händelser (figur 2).

Lukas tiger om smörjandet av Jesus i Betania – däremot beskriver han *två andra händelser*, dels en tidigare smörjelse, dels ett annat besök av Jesus hos Marta och Maria i Betania. Vem smorde Jesus första gången (Luk 7)? En synderska, men vem var synderskan – var det möjligen Maria även den gången?⁹ Notera: Johannes berättar om de tre syskonen i Betania två gånger, kap. 11 (uppväckandet av Lasarus) och kap. 12 (smörjandet). Lukas däremot skildrar dels ett annat smörjande i kap. 7, dels ett *annat hembesök hos systrarna* i kap. 10, där Maria lyssnar på Jesus och Marta betjänar honom. Uppväckandet av Lasarus nämns ej. – Lukas skildringar (kap. 7 resp. 10) föregriper alltså Joh 12, medan undret i Joh 11 ej nämns, något vi återkommer till.

Observera även två avslöjanden av Johannes: I sin *Getsemane-skildring* (kap. 18) avslöjar han, att den som högg av örat av *Malkus*, och därmed begick en kriminell handling, var – *Simon Petrus*. Här, i *Betania-skildringen*, avslöjar han att det inte var en kvinna i allmänhet som smorde Jesus, utan *Maria från Betania*. I båda fallen har vi alltså en tystnad från de synoptiska evangelierna (M M L), gällande dessa båda uppgifter. Utpekandet sker till sist genom Johannes. Vad säger detta? Att Petrus resp. Maria dött och att uppgifterna nu kunde avslöjas?¹⁰ – Detta är inte den enda tänkbara förklaringen, men om den skulle vara korrekt, innebär det att vi faktiskt skulle ha en inbyggd dateringsfaktor i flera av evangelierna.¹¹

Figur 1

	Matt 26	Mk 14	Luk 22	Joh 18
Judas kommer, kysser Jesus	X	X	X	(ingen kyss)
Jesus använder orden JAG ÄR	–	–	–	3 ggr
Ett öra huggs av	X	X	höger	höger
Vem är förövaren?	En av dem	En av dem	En av dem	Petrus!
Vem är offret?	–	–	–	Malkus
Vad händer med örat?	–	–	Örat helas!	–
Jesus grips och förs bort / alla flyr	X	ung man flyr	(ingen flykt)	(ingen flykt)

Figur 2

	Matt 26	Mark 14	[Luk 7]	Joh 12
... hos Simon den spetälske	X	X	–	–
... är tillsammans med Lasarus och Marta	–	–	–	X
... hos en farisé – Simon! Ej i Betania!	–	–	X	–
Jesus smörjs	på huvudet	på huvudet	på fötterna	på fötterna
... av en kvinna	X	X	synderska!	Maria!
Jesus på ett annat hembesök i Betania	–	–	Luk 10	–

5. Lukas tekniska skicklighet – Volleybollspelet (exempel 3)

Efter många års reflexioner har jag alltså kommit fram till, att det som legat och skavt i mina tankar vad gäller Lukasevangeliet, handlar om att han systematiskt både *håller igen med uppgifter som vi känner från de andra evangelierna och ger nya detaljer och perspektiv*. Där skulle jag vilja ta ännu en bild från idrottsvärlden, i detta fall *volleyboll*. Med hjälp av speltekniken i volleyboll vill jag beskriva relationen mellan evangelisterna på följande sätt:¹²

- M M – spelar från *baslinjen*, många av deras bollar förvaltas av L och J
- L – ett slags *speluppläggare*: tar emot bollarna från M M; ibland smashar han själv in bollen (t.ex. 22:8, 17/20, 51), men ofta överläter han bollen till J
- J – tar emot bollarna från M M L, väljer vilka bollar han vill *smasha in*

6. De sju uppväckelseskildringarna i Bibeln

Nu kommer vi till mitt tydligaste exempel, där jag tycker det är uppenbart att Lukas väljer att agera selektivt. Han skildrar fyra sensationella under,¹³ men tiger med det femte, det mest exceptionella av alla – varför?

Det handlar alltså om Bibelns *uppväckelseunder*. Utifrån vår hundbild (hunden som oväntat nog höll tyst) kan man fråga sig: varför tiger Lukas med uppväckandet av Lasarus? Det är ju tydligt för alla vana bibelläsare att Lukas förutsätter de *två* uppväckelseundren i Gamla Testamentet (1 Kung 17, 2 Kung 4) och att han själv beskriver *två* uppväckelseunder i sitt evangelium och *två* i Apg, alltså sammanlagt sex. Varför tiger han då med det sjunde, det som var det mest sensationella (inte minst för en läkare!)? Utifrån bilden med volleybollspelet verkar det som att han *passar*, han avstår från att beskriva detta märkliga under och överläter skildringen till någon annan. – Som vi vet, blev det Johannes som skildrade detta under.

Med hjälp av skissen på sidan här intill har jag försökt visa hur man kan se en struktur i Bibelns 7 skildringar av uppväckelseunder: De två första återfinns alltså i Kungaböckerna (utförda av Elia resp. Elisa), de fyra följande beskrivs av Lukas (två med Jesus i Lukasev., två i Apg som involverar Petrus resp. Paulus), medan det sjunde undret, Jesu tredje uppväckande, beskrivs i Joh 11.

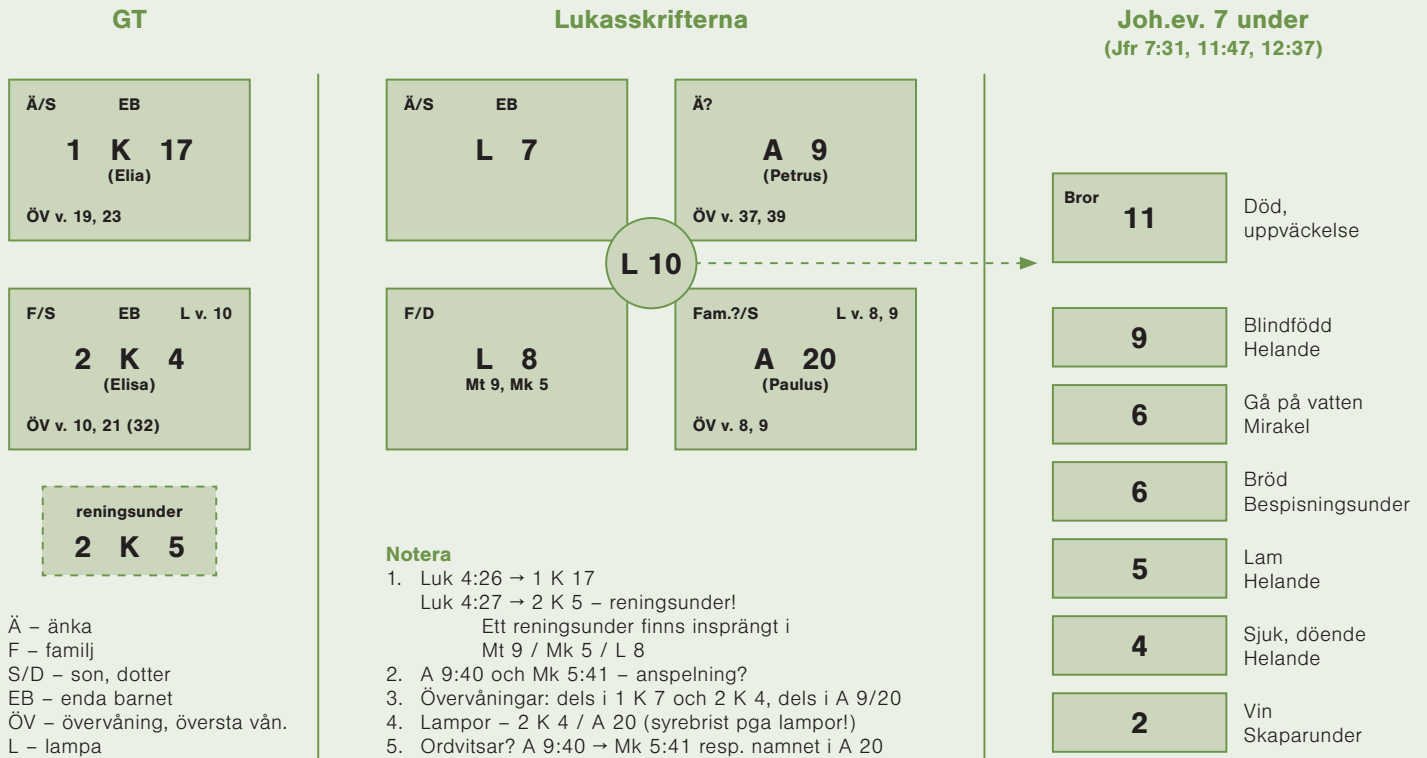
Vi kan bl.a. notera följande om vi studerar undren ur ett Lukasperspektiv:

- Sex under är märkligt *parallellställda*. Elia resp. Elisa gör var sitt under (1 Kung / 2 Kung), Jesus uppväcker en pojke resp. en flicka (Luk 7 / 8),¹⁴ Petrus resp. Paulus utför var sitt under i Apg (9/20). Det sjunde uppväckandeundret beskrivs i Joh 11 och kommer där att utgöra kulmen i en serie av 7 under.

- I Luk 4:25–27, där Jesus hänvisar till Elia resp. Elisa, finns dels en direkt, dels en indirekt *anspelning* på de båda GT-undren. Först hänvisar Jesus till änkan i Sarepta (vars son Elia uppväckte), sedan till Elias helande av Naaman (2 Kung 5). Detta är i och för sig ett *helandeunder*, men det skildras strax efter *uppväckelseundret* (2 Kung 4), och i detta sammanhang är en detalj ganska märklig: Alla synoptikerna skildrar uppväckandet av Jairi dotter (Mark 5 / Matt 9 / Luk 8) och beskriver alla, på exakt samma sätt, hur Jesus genomför ett *helandeunder* som är inflätat i ett *uppväckelseunder*!
- Vissa andra *detaljer* skapar också oväntade kopplingar mellan profetundren och apostlundren: Märkligt nog beskrivs, direkt eller indirekt, hur alla dessa fyra under har en koppling till *övre våningen* (eller översta våningen): 1 Kung 17:19, 23 / 2 Kung 4:10, 21, 32 / Apg 9:37, 39 / Apg 20:8, 9. Man kan även notera att *lampor* förekommer i både Elisa- resp. Paulus-undret (2 K 4:10, A 20:8).
- De flesta som uppväcks är *barn* eller *unga*. Uttalat *vuxna* är bara Dorkas / Tabita resp. Lasarus.
- I Apg förekommer ett par språkliga fenomen som i våra dagar skulle kunna uppfattas som *ordvitsar*. De flesta personer som uppväcks är anonyma (t.o.m. Jairi dotter, som däremot är den enda där ålder anges!), men ynglingen i Apg heter *Eutychos*, ”lycklig” (eller, möjligen: ”lyckost”) – ett märkligt namn för en som dör genom att ramla ut från ett fönster på tredje våningen! Anmärkningsvärt är också, när Petrus uppväcker affärskvinnan Dorkas / Tabita, att han uttryckligen säger *Tabita, stå upp!* (A 9:40), ett uttryck som liknar det arameiska uttryck Jesus använde när han uppväckte Jairi dotter – vilket inte återfinns i Lukas egen version (L 8:54), utan i Markusevangeliet (Mk 5:41).¹⁵
- Det mest anmärkningsvärda är ändå, att Lukas, som förutsätter 2 uppväckelseunder i GT och själv beskriver 4, avstår från att berätta det mest sensationella av alla – Jesu uppväckande av Lasarus. Detta under, med en dramatisk skildring av Lasarus stank och bindlar (Joh 11:39, 44), har Lukas *underlåtit* att berätta, trots att han var väl medveten om att det ägt rum. Vad talar för att Lukas medvetet underlåtit att ta med berättelsen? Lukas var ju, liksom de andra evangelisterna, medveten om Betania-familjens betydelse för Jesus, men när Lukas nu underlåtit att berätta om uppväckandet av Lasarus har han i stället, ganska abrupt, placerat in en Betania-skildring (Luk 10:38–42) på ungefär det ställe i hans evangelium där uppväckandet av Lasarus *kunde / borde* ha legat. Med min volleyboll-bild: Lukas kunde själv ha ”smashat in” denna skildring, uppväckandet av Lasarus, i sitt evangelium, men han utelämnar den. Därmed får

Bibelns uppväckelseskildringar – 3 steg

Johannes möjlighet att kröna sin framställning av Jesu under med att beskriva uppväckandet av Lasarus (Joh 11).¹⁶ Vi kan samtidigt konstatera, att Jesu relation till Betaniasfamiljen, som återges i Joh 11–12, blir lättare att begripa genom den skildring Lukas gett i Luk 10.

4. Avslutning

Som ni märker – vi har ännu inte kommit fram till facit för processen: *Hur, rent tekniskt, har allt detta gått till?* I vilken utsträckning har evangelisterna känt till de andras skrifter och finns det ett slags urdokument som alla av dem utnyttjat?¹⁷ Det har vi svårt att veta, bortsett från att vi kan urskilja vissa detaljer, t.ex. att man kan identifiera olika litterära referenser dem emellan och att Lukas själv poängterat att han utnyttjat tidigare skildringar (Luk 1:1–2). Det är uppenbart att många dubletter, med likheter och skillnader, kan förklaras av att de återger samma eller liknande händelser (t.ex. Joh 21:24) och att flera av dem använt apostlarnas hågkomster som källa. Det faktum att Markusevangeliet verkar vara baserat på Petri förkunnelse, något som redan betonades i fornkyrkan, antyds indirekt i bl.a. Mark 9:6 och 14:72. Däremot vet vi inte om och på

vilket sätt evangelisterna *samarbetade* och huruvida det fanns någon form av ”arbetsfördelning”, inte heller hur den Helige Ande ledde själva skrivandeprocessen.

Som kristna får vi meditera över 5 Mos 29:29 och nöja oss med vad Gud uppenbarat, inte frustreras över det som han har dolt för oss. Men – det som är uppenbart för oss, är så rikt och en sådan skatt, att till och med patriarker, profeter och änglar gärna hade velat få insyn i och begripa det som vi finner beskrivet och utlagt i vår Bibel, 1 Petr 1:10–12.

Vår kallelse som kristna är alltså oerhört rik. Det handlar inte om att försöka utrannsaka alla Guds hemliga rådslut (Job 15:8), däremot om att förvalta denna skatt och *förmedla den vidare* till kommande generationer (Psalt 71:15–18, 1 Kor 15:3–5, Gal 1:9).

När vi gör detta, låt oss minnas och leva av orden i *Psalt 119* (v. 88–90):

Håll mig vid liv enligt din nåd, jag vill ta vara på din muns vittnesbörd.

För evigt, HERRE, står ditt ord fast i himlen.

Från släkte till släkte varar din trofasthet, du har grundat jorden och den består.

- 1 Den danske assyriologen Mogens Trolle Larsen betonar de tidiga assyriologernas ointresse för Bibeln i sin bok *Sjunkna palats. Historien om upptäckten av Orienten*, Brutus Östlings förlag Symposion 1996, bl.a. på s. 211 f.
- 2 Själv lutar jag åt att prinsessan Hatschepsut var Mose fostermor, att Mose flydde från Thutmosis III och att Amenhotep II var uttågets farao. Se Rune Imberg, "Bibels historiska tillförlitlighet – några reflexioner", *Hälsning från Församlingsfakulteten*, 6/2019 (https://ffg.se/wp-content/uploads/2019/12/halsning6_19.pdf), s. 6–8. För fler detaljer, se Wikipedia-artikeln om *The Dream Stele*, https://en.wikipedia.org/wiki/Dream_Stele. Indirekta uppgifter om israeliternas uttåg från Egypten verkar alltså återfinnas mellan *tassarna på den stora sfinxen i Giza!* På denna pelare poängterar farao Thutmosis IV (son till Amenhotep II) att han inte var äldste sonen ...
- 3 Uppgifterna om Nils Bolanders börd härstammar från C-E Sahlberg, som publicerat dem i en bok om Bolander. I brev från C.-E. S. till R.I., 8 april 2021, skrev Sahlberg: *Uppgifterna om Nils Bolanders släktskap med Karl XV har jag fått i personliga intervjuer med frun Bengta Bolander [f. Ridderstedt] och svågern Lars Ridderstedt. Båda bekräftade släktskapet. Det var också de som gav mig de konkreta uppgifterna om att Karl XV bekostat Carl Johan Bolanders musikaliska utbildning och att han en tid skulle ha varit pianolärare åt den unge Gustav V.*
- 4 För belägg, jfr F. F. Bruce, *De nytestamentliga texterna*, s. 90 ff ("Lukas skrifter"). Mest exceptionell är titeln *politark* i Apg 17:6 om ledarna i Tessalonika; relativt nyligen har rikliga arkeologiska fynd bekräftat denna titel, se Stephen Neill & Tom Wright, *The Interpretation of the New Testament*, 1861–1986 (Sec. ed.), Oxford Paperbacks 1988, s. 153 f. Se även Imberg, "Bibels historiska tillförlitlighet – några reflexioner" (jfr not 2, ovan).
- 5 Skildringen av uppväckandet av Jairi dotter innehåller flera märkliga och intressanta detaljer. De tre evangelier som beskriver händelsen har samma struktur (A-B-A), där skildringen av kvinnan med blödningar fungerar som ett inskott (B). Matteusskildringen (kap. 9) är kortast och ser ut som en sammanfattning av Mark 5. Lukas ensam (8:45) återger en kommentar av Petrus, medan Markus (5:26) faller en syrlig kommentar om läkare vilken förstaeligt nog inte förekommer hos Lukas, läkaren ...
- 6 Som så ofta annars påminner skildringarna i Markus och Matteus extra mycket om varandra.
- 7 Johannes-evangeliet överflödar av JAG ÄR-formuleringar – 3 av dem återfinns här (18:5, 6, 8). De andra evangelisterna använder sällan detta uttryck; notera dock formuleringarna i Mk 14:62 / Lk 22:70.
- 8 "Silverblåsen", på svenska Wikipedia: <https://sv.wikipedia.org/wiki/Silverbl%C3%A4sen>
- 9 För intressanta resonemang om Maria från Magdala, Maria från Betania resp. synderskan i Luk 7, se John Wenham, *Easter Enigma. Are the Resurrection accounts in conflict?*, Pater Noster 1992, s. 22–33, 129–131. – Dessa båda Marior påminner ur vissa perspektiv om intrigen i R. L. Stevensons kända berättelse *Dr. Jekyll och Mr. Hyde* – två personer som aldrig framträdde samtidigt. Det gjorde inte de båda Mariorna heller ...
- 10 Däremot är det Lukas som anger vilka lärjungar som stod för förberedelserna inför Jesu instiftande av nattvarden (Luk 22:8), men detta utpekande (av Petrus och Johannes) var inte särskilt känsligt.
- 11 Notera att den tyske teologen Adolf von Harnack, i konflikt med sina föregångare, vilka tenderade att systematiskt sendatera de flesta skrifter i Nya Testamentet, kom fram till att den enda vettiga förklaringen till den abrupta avslutningen på Apg 28 var – att Lukas inte hade mer att berätta. (Se John A. T. Robinson, *Redating the New Testament*, S C M Press 1977, s. 88–92.) Det innebar, till att börja med, att Apg borde vara skrivet ca år 62; som en dominoeffekt föll även en rad andra sendateringar.
- 12 I volleyboll har varje lag max tre slag på sig att få bollen över nät. Det innebär, normalt sett, att spelare nr 1 tar emot bollen från motståndarlaget och passar vidare inom laget, spelare 2 tar emot passningen och lägger upp en lös boll till spelare 3, som satsar på att smasha ner bollen på motståndarlagets sida, ointagligt!
- 13 Ett av dem känner vi även till via Markus- och Matteus-evangelierna (uppväckandet av Jairi dotter), medan han är ensam om att beskriva de tre andra.
- 14 Ett av undren som beskrivs i Lukasevangeliet, uppväckandet av Jairi dotter, återfinns även i Mark (utförligt) och i Matt (kortfattat). Däremot nämner de inte uppväckandet av änkans son i Nain. – Jfr även not 13.
- 15 Det faktum att Lukas i Apg 9 anspelar på en formulering som inte återfinns i Luk 8 men däremot i Mk 5, indikerar att Lukas var väl medveten om detaljer som han själv inte återgav men som återfanns i andra evangelier. – Ett medvetet stilgrepp i särskilt Markusevangeliet är ju att ofta citera Jesus på arameiska.
- 16 Johannes-evangeliet vimlar av skildringar som är unika för detta evangelium, samtidigt som evangeliets huvudstruktur i hög grad känns igen från de tre andra evangelierna.
- 17 Många exegeter, från 1800-talet och framåt, har lagt ner oerhörd möda att lösa dessa problem. Gångna tiders jakt på den så kallade Q-källan, t.ex., är ett exempel på detta, men hur framgångsrik har egentligen denna jakt varit? Neill & Wright, *The Interpretation of the New Testament*, 1861–1986, behandlar denna fråga gång på gång, med början på s. 119.